

Dr hab. prof. UAM Agnieszka Sawicz¹
Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Poznań, Polska

Jak kołędnicy walczyli z systemem, czyli współpraca między litewską a ukraińską opozycją w czasie pieriestrojki

Wstęp

Mówiąc o wydarzeniach drugiej połowy lat osiemdziesiątych XX w. nie zawsze dostatecznie akcentujemy to, jak wielką rolę w procesie zmian w Związku Radzieckim odegrały postawy społeczeństwa, zwłaszcza po awarii w elektrowni jądrowej w Czarnobylu, która uwidoczniła skalę manipulacji rządzących. Ci z jednej strony deklarowali przejrzystość swoich poczynań, z drugiej zataili rzeczywiste rozmiary skażenia, narażając życie zwyczajnych obywateli, jednocześnie zapewniając bezpieczeństwo partyjnym prominentom. Gdy wyszły na jaw kłamstwa władzy, zaczęła się wzmożona aktywizacja środowisk opozycyjnych, odtąd podejmowano coraz szersze działania mające na celu odbudowę tożsamości narodowej, przywrócenie swobód religijnych, możliwości posługiwania się własnym językiem czy walkę z systemem. Niezwykle istotne przy tym było to, by trend ten stawał się powszechny i przekraczał granice republik.

Przemiany te analizujemy zwykle patrząc przez pryzmat rządzących, dużych ruchów niepodległościowych, osób, które na stałe zapisały się na kartach historii. Tymczasem niezwykle ważne jest też, by pamiętać o wydarzeniach może mniej znanych, ale dowodzących, jak wielka była determinacja społeczeństwa dążącego do uniezależniania się od wpływów moskiewskiego centrum, poczynaniach często anonimowych jednostek czy roli środowisk funkcjonujących z dala od stolic. Jest to problematyka niezwykle obszerna, a na potrzeby niniejszego artykułu wybrano interesujący wycinek tej historii, jakim było kołędowanie. Stało się ono nie tylko symbolem oporu wobec polityki władz radzieckich, ale też przyczyniło się do zacieśnienia współpracy między środowiskami opozycyjnymi Ukraińskiej i Litewskiej Republiki Radzieckiej.

Podjmując się opisanie tej problematyki, postawiono hipotezę badawczą, w myśl której to właśnie działania oddolne społeczeństwa, w tym

¹ <https://orcid.org/0000-0002-6604-8539>

te odwołujące się do tradycji narodowych i religijnych, zakazanych w Związku Radzieckim, wpłynęły wydatnie na ukształtowanie się silnej opozycji antykomunistycznej. Aby ją zweryfikować, niezbędne było znalezienie odpowiedzi na pytania badawcze: jakie znaczenie miały kwestie religijne dla narodów ZSRR w latach osiemdziesiątych XX w.? Czy istniały płaszczyzny współpracy między opozycjonistami ukraińskimi i litewskimi, a jeśli tak, to jakie formy przybierały te działania? Czy społeczeństwo miało możliwość wywierania skutecznego nacisku na rządzących, w tym kształtowania list wyborczych? Czy pielęgnowanie tradycji, takich, jak kołędowanie, było postrzegane przez rządzących jako zagrożenie dla systemu?

Wybory parlamentarne i zwiastuny demokratyzacji

W dobie pieriestrojki powstawały liczne organizacje odzwierciedlające potrzeby budzącego się narodu (w Ukraińskiej SRR w 1989 r. było ich już około 60 000, a zrzeszały niemal 13 000 000 osób²), na szeroką skalę podejmowano różnorodne akcje społeczne. Ukraińcy wykorzystali chociażby obchody 1000-lecia chrztu Rusi Kijowskiej w 1988 r. do manifestowania swoich poglądów, a już w czerwcu 1987 r. Litwini świętowali 600-lecie chrystianizacji Litwy, rangę tego wydarzenia podkreślił w liście apostolskim z 5 czerwca papież Jan Paweł II³. W obu przypadkach były to wydarzenia wyjątkowe, gromadzące tysiące ludzi nie w imię hasel komunistycznych, nie pod partyjnym przymusem, ale zjednoczonych wokół religii, przy tym miały one wymiar nie tylko duchowy, lecz także symboliczny. Sama religia stała się częścią odzyskiwanej tożsamości narodów i wyrazem tęsknoty za niezależnością.

Takich nastrojów nie mogły zlekceważyć władze państwowe, szukające ponadto wśród środowisk kościelnych poparcia dla reform. Miały temu służyć rządowe plany zmian w ustawodawstwie regulującym stosunki państwo – kościół, przyjętym jeszcze w 1929 r., coraz powszechniej wydawane były zgody na otwieranie świątyń, komuniści podejmowali próby współpracy z duchowieństwem i stąd wynikała akceptacja dla

² *Політична історія України XX століття*, red. Андрій Іванович Кудряченко, Галина Іванівна Калінічева, Анатолій Арсентійович Костира, Київ 2006, s. 381.

³ *Obchody 20. rocznicy pielgrzymki papieża na Litwę*, <http://www.tygodnik.lt/201337/aktualia1.html> [dostęp:11.12.2022].

obchodów ważnych rocznic religijnych⁴. Skutkiem liberalizacji polityki w tym zakresie był fakt, iż w 1989 r. w Radzie Najwyższej ZSRR zasiadało pięciu duchownych: trzech z Cerkwi prawosławnej (patriarcha i dwóch metropolitów), katolikos Kościoła ormiańskiego oraz przewodniczący duchownego Związku Muzułmanów Zakaukazia. W tym samym roku uchylono akty normatywne Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRR z lat 1961–1983, m.in. zakazujące prowadzenia przez wspólnoty religijne działalności charytatywnej, udostępniono zbiory archiwalne tejsze Rady oraz dyskutowano nad zmianą jej statusu. Rada ds. Religii miała stać się organem konstytucyjnym „czuwającym nad przestrzeganiem praw ludzi wierzących i organizacji religijnych”, zatem byłaby częścią systemu władzy, co z jednej strony poszerzałoby możliwości jej działania, z drugiej niewątpliwie zwiększyło nad nimi kontrolę⁵.

Dowodem zmian zachodzących w kraju stały się niewątpliwie wybory do Rady Najwyższej Ukrainskiej SRR w 1990 r.⁶ Po raz pierwszy na tak szeroką skalę w czasie spotkań przedwyborczych mówiono o demokracji, żądano wolnych wyborów, reform i przyspieszonej pieriestrojki. Co prawda na wiece często nie wyrażano oficjalnej zgody, a służby mundurowe rozpędzały zebranych, bywało, że brutalnie, jak w dniu 12 marca 1989 r., ale zakazy i rozwiązania siłowe przekładały się na wzrost nastrojów nieprzychylnych władzy. Coraz częściej podnoszono hasła antyrządzieckie i antyrosyjskie, a na symbole niezależności wyrastały Ukrainka Powstańcza Armia (UPA), Stepan Bandera i Cerkiew greckokatolicka. W miarę jak nasilało się niezadowolenie społeczne, a z drugiej strony przypadki samowoli wśród milicji, rosło ryzyko starć z obywatelami⁷.

⁴ *Raport polityczny Ambasady PRL w Moskwie za 1987 r.*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 33/97, wiązka 1, dokument nr ZR-0-242-1-87, k. 2.

⁵ *Informacja o przebiegu i rezultatach wyborów deputowanych ludowych ZSRR*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 34/97, wiązka 1, dokument nr ZR-2412, k. 4; Michaluk W., *Informacja o rozwoju stosunków państwo–kościół w ZSRR*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 34/97, w. 1, teczka nr ZR-2412-4-89, dokument z dnia 21.04.1989, k. 2–3.

⁶ *Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про вибори народних депутатів Української РСР» від 27 жовтня 1989 р.*, <https://nmiu.org/archive-exhibit/1147-zakon-ursr-pro-vybory> [dostęp: 11.05.2023].

⁷ *Notatka na temat sytuacji społeczno-politycznej we Lwowie z dnia 26.04.1989 r.*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 29/97, dokument nr I-24-47-89, k. 1.

W tej sytuacji, chcąc uniknąć eskalacji konfliktu, rządzący zdecydowali się nie tylko złagodzić swoją politykę, ale wręcz stanąć po drugiej stronie barykady – na spotkaniach zaczęli pojawiać się przedstawiciele władz, w tym prezydent Lwowa i jego zastępcy⁸. Posunięcie to okazało się chybnym i nie spowodowało wzrostu sympatii do komunistów. Skutkiem coraz głębszej niechęci obywateli do polityków była sytuacja wcześniej wręcz niewyobrażalna, gdy startujący w wyborach do Rady Najwyższej w jednoosobowym okręgu wyborczym w Drohobyczu komunista Jakow Pogrebniak nie uzyskał mandatu deputowanego⁹. Ukraińcy jawnie okazywali brak zaufania do decydentów, równocześnie walcząc o prawo do wybierania ludzi, z których poglądami mogli się identyfikować, a niska frekwencja wyborcza, będąca przejawem bojkotu głosowania, spowodowała konieczność organizacji drugiej tury.

Wtedy to we Lwowie udało się umieścić na liście kandydatów nazwisko Rostysława Bratunia, odrzuconego wcześniej za domniemaną współpracę z Niemcami podczas II wojny światowej, gdy miał zaledwie 14 lat. Bratuń, jako zwolennik legalizacji Cerkwi greckokatolickiej i współpracy narodowości zamieszkujących ZSRR, ponadto człowiek wywodzący się z rodziny o „niewłaściwych” koneksjach (jako syn senatora w Rzeczypospolitej Polskiej), był osobą niewygodną dla komunistów, ale mógł liczyć nie tylko na poparcie mieszkańców Lwowa, ale również litewskiej opozycji. W ramach współpracy między tym środowiskiem a opozycjonistami ukraińskimi w Wilnie drukowano nielegalne ukraińskie czasopismo „Postup” i jego pierwszy numer dostarczono na Ukrainę w marcu 1989 r., właśnie w czasie kampanii wyborczej. Wśród opublikowanych na łamach „Postupu” treści znalazł się program Bratunia, deklarującego chęć walki o prawa człowieka oraz niezależność polityczną i gospodarczą republiki¹⁰ i te hasła niewątpliwie przekonały wyborców.

⁸ *Sprawozdanie Agencji Konsularnej RP we Lwowie za 1989 rok*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 29/92, w. 20, teczka nr I 302-171-90/E, k. 2.

⁹ *Notatka na temat sytuacji społeczno-politycznej...*, dz. cyt., k. 2; *Sprawozdanie...*, dz. cyt., k. 2.

¹⁰ Кені Педрик, *Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року*, Київ 2006, s. 370–371; *Notatka na temat sytuacji społeczno-politycznej...*, dz. cyt., k. 2; *I знову вибору!*, „Поступ”, 1.04.1989, s. 1.

Bratuń został „pierwszym demokratycznie wybranym deputowanym z zachodniego obwodu Ukrainy”¹¹ i w parlamencie dołączył do grupy międzyregionalnej, w której współpracował m.in. z Galiną Starowojtową, Andrejem Sacharowem i Anatolijem Sobczakiem. Nie tylko występował po stronie zwolenników legalizacji Cerkwi greckokatolickiej, w obronie narodowych symboli ukraińskich, ale też „był pierwszym ukraińskim deputowanym, który przemawiał na Kremlu w obronie niepodległości Litwy”¹². Przyjaźnił się zresztą z posłem Algirdasem Brazauskasem, który później został premierem i pierwszym prezydentem Republiki Litewskiej, a gdy w latach dziewięćdziesiątych wymagał pilnej operacji kardiologicznej, wykonano ją bezpłatnie w Wilnie, informując, że „ten człowiek zrobił tak wiele dla niepodległości Litwy, że my ponosimy wszystkie koszty”¹³.

Współpraca działaczy ukraińskich i litewskich

Wspólne działania środowisk opozycyjnych w USRR i LSRR miały zresztą znacznie szerszy wymiar, a wiele procesów i wydarzeń w obu republikach charakteryzował niezwykle podobny przebieg, przy czym dochodziło do nich w zbliżonych ramach czasowych.

W 1987 r. miało miejsce wydarzenie, które przypominało Litwinom, ale też Estończykom i Łotyszom o tym, w jakich okolicznościach utracili w XX w. swoją niepodległość. W rocznicę popisania paktu Ribbentrop-Mołotow blisko dwa miliony osób połączyło żywym łańcuchem Wilno i Tallin, a pod pomnikiem Adama Mickiewicza w stolicy Litwy odbyła się manifestacja, której służby nie zdecydowały się rozpuścić siłą¹⁴. W Ukrainie szpaler ludzi łączący Lwów i Kijów ustawił się niemalże dwa i pół

¹¹ 1927 – народився Ростислав Братунь, поет, громадський та державний діяч, <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/7/1927-narodyvsya-rostyslav-bratun-poet-gromadskyy-ta-derzhavnyy-diyach> [dostęp: 11.12.2022].

¹² Tamże.

¹³ Козырева Татьяна, *Часы остановились после полуночи. Ростислав Братунь: «Свобода – долг, который не оплатить...»*, https://zn.ua/ART/chasy_ostanovilis_posle_polunochi_rostislav_bratun_svoboda_dolg_kotoryy_ne_oplatit.html [dostęp: 11.12.2022].

¹⁴ Vaičiūnas Laurynas, *Litewska droga do niepodległości*, <https://twarzesolidarnosci.gosc.pl/temat/2021/11/05/Litewska-droga-do-niepodleglosci> [dostęp: 17.12.2022]; *Przed 28 laty mieszkańcy Litwy, Łotwy i Estonii utworzyli „żywy łańcuch”*, <http://124.lt/>

roku później, 22 stycznia 1990 r. W ten sposób upamiętniono rocznicę ogłoszenia Aktu Jedności pomiędzy Ukrainą Ludową i Zachodnioukraińską Republiką Ludową w 1919 r.¹⁵, w obu przypadkach akcje te dowodziły, jak solidarnie obywatele wyrażają brak zgody na działania władz i były wyraźnym sygnałem, że nie sposób będzie powstrzymać dążenia do realnych zmian. Nikt wtedy zapewne nie przypuszczał, że już w grudniu 1989 r. II Zjazd Deputowanych Ludowych potępi pakt Ribbentrop–Mołotow, idąc tym samym w ślady mieszkańców republik nadbałtyckich¹⁶.

Równocześnie formowały się siły, z których miały wyłonić się w ugrupowania kształtujące życie polityczne republik. W USRR był to Ludowy Ruch Ukrainy na rzecz Przebudowy (zwany w skrócie Ruchem), w LSRR – Ruch na rzecz Przebudowy Litwy Sajūdis. Ten drugi powstał w czerwcu 1988 r., inicjatywa ukraińska zawiązała się kilka miesięcy później, 23 listopada 1988 r., choć jako oficjalną datę pierwszego zjazdu organizacji podaje się 8–10 września 1989 r. Jak pisał o początkach Sajūdisu Vaičiūnas, były to „Nieformalne grupy aktywnych obywateli, intelektualistów, działaczy partii komunistycznej i doświadczonych dysydentów połączyły siły, aby zmienić polityczną rzeczywistość Litwy”¹⁷ i podobnie działo się w Ukrainie, gdzie Ruch powstał jako projekt kijowskich literatów, a jako organizacja społeczno-polityczna został zarejestrowany 9 lutego 1990 r.¹⁸

Oba ugrupowania zachowywały początkowo wyważoną postawę wobec władz republikańskich, oczekiwano zmian w kraju, lecz w ograniczonym zakresie, trudno też było wskazać na jednolite programy polityczne, dopiero z czasem na plan pierwszy wysforowano kwestie niepodległościowe. Zdominowały one żądania zapewnienia narodowościom praw

[pl/spoleczenstwo/item/204662-przed-28-laty-mieszkancy-litwy-lotwy-i-estonii-utworzyli-zywy-lancuch](http://spoleczenstwo/item/204662-przed-28-laty-mieszkancy-litwy-lotwy-i-estonii-utworzyli-zywy-lancuch) [dostęp: 17.12.2022].

¹⁵ *Виповнилося 25 років „живому ланцюгу” між Львовом та Києвом до Дня Соборності*, <http://www.memory.gov.ua/news/vipovnilosya-25-rokiv-zhivomu-lantsyugu-mizh-lvovom-ta-kievom-do-dnya-sobornosti> [dostęp: 17.12.2022].

¹⁶ *Постановление Съезда народных депутатов СССР о пакте Молотова–Риббентропа от 24.09.1989 г.*, <http://doc20vek.ru/node/3261> [dostęp: 17.12.2022].

¹⁷ Vaičiūnas Laurynas, dz. cyt.

¹⁸ Do 1990 r. używano nazwy „Ludowy Ruch Ukrainy na rzecz Przebudowy”, zmiennej następnie na Ludowy Ruch Ukrainy. Za: *Загальна інформація*, <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu> [dostęp: 17.12.2022]; Vaičiūnas Laurynas, dz. cyt.

obywatelskich, w tym prawa do rozwoju kultur i języków¹⁹ i choć zdaniem Pedryka Keni „w Ukrainie w 1987 roku, w porównaniu z Moskwą, Leningradem, Pribałtyką czy Kaukazem, panowała cisza”²⁰, to w obu republikach wyraźnie rozpoczął się proces mający doprowadzić Litwinów i Ukraińców do niepodległości i kształtowała się „autentyczna opinia publiczna, z którą coraz bardziej musi liczyć się władza”²¹.

Należy przy tym dodać, że były to zjawiska niewygodne nie tylko dla Kremla, gdyż aspiracje narodów Związku Radzieckiego spotkały się z negatywnym odbiorem władz Polski. Wojciech Jaruzelski podczas wizyty w ZSRR w listopadzie 1989 r. pytał: „Co by dla nas oznaczała samodzielna Litwa czy Ukraina? Czy byłoby to lepsze dla Polski niż zaprzyjaźniony Związek Radziecki idący drogą przemian, stwarzający równe szanse dla wszystkich narodów?”²². Zdecydowanie wspierał pierestrojkę, lecz daleki był od przychylności wobec niezależności republik – destabilizacja sytuacji w regionie i rozpad imperium wydawały się wówczas wciąż nierealne.

Tymczasem nie sposób było powstrzymać zmian zachodzących w kraju, choć władze podejmowały takie starania, usiłując chociażby skonfliktować ze sobą narodowości zamieszkujące Związek Radziecki i torpedując niezależne inicjatywy. Tak postępowano m.in. na Łotwie, gdzie komuniści byli inspiratorami powstania Międzynarodowego Frontu Pracujących Łotewskiej SRR, oraz w Estonii, gdzie powstał analogiczny ruch. Oba ruchy w latach 1989–1991 były symbolem postaw służalczych wobec Moskwy²³.

¹⁹ Czech Mirosław, *Problem mniejszości narodowych w myśli politycznej Ukraińskiego Związku Helsińskiego i Ludowego Ruchu Ukrainy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1993, z. 103, s. 234–235; Urban Jeremiasz, *Paryska „Kultura” wobec krajów regionu ULB na przykładzie Litwy (1989–1991)*, „Studia Społeczno-Polityczne”, 2019, nr 16, s. 153.

²⁰ Keni Педрик, dz. cyt., s. 180.

²¹ *Główne problemy wewnętrzne i polityka zagraniczna ZSRR*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 34/97, dokument nr ZR-2412-1-89, k. 2.

²² *Notatka ze spotkania prezydenta PRL, Wojciecha Jaruzelskiego z grupą prezesów i działaczy organizacji polskich w ZSRR (Belweder, 23 listopada 1989 r.)*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek nr 29/97, w. 14,teczka nr IV 26-og-9-98, k. 6–7.

²³ Клауцен Арнольд Петрович, *Как латышские националисты победили красных латышских стрелков*, https://klaucen.ru/upload/klaucen_book.pdf [dostęp: 18.12.2022]; *Интерфронт: почему защитников СССР постигла неудача*, <https://lv.baltnews.com/>

Równocześnie pod rządami Gorbaczowa zakładano stosunkowo swobodnie działające organizacje, którym patronował Komsomoł – była to zresztą współpraca korzystna dla obu stron. W sytuacji, gdy coraz powszechniejsze były postawy antykomunistyczne i coraz więcej młodych ludzi odżegnywało się od związków z partią i jej przybudówkami, Komsomoł „starał się wypracować nowe zasady programowe i organizacyjne, aby przezwyciężyć kryzys i stać się rzeczywistym wyrazicielem interesów młodzieży”²⁴. Z kolei nowo powstałe ugrupowania, kryjąc się pod jego skrzydłami, mogły realizować założone cele. Miało to miejsce chociażby w przypadku Ukraińskiego Klubu Kulturologicznego²⁵ czy lwowskiego Towarzystwa Lwa, działającego na rzecz ochrony ukraińskiej kultury i języka oraz lwowskich zabytków, wśród nich Cmentarza Łyczakowskiego. Pomysłodawcą porządkowania grobów na tej nekropolii był członek miejscowego komitetu Komsomołu Orest Szejka, który wezwał do takiej akcji 4 lipca 1987 r. na łamach czasopisma „Ленінська молодь” (Młodzież Leninowska), na jego apel odpowiedziało kilkaset osób. Sam Szejka, komsomolec, został wybrany na pierwszego prezesa Towarzystwa²⁶.

Innym sposobem na podjęcie legalnej działalności i jednocześnie uniknięcie nadmiernej ingerencji w jej kształt, było zakładanie stowarzyszeń czy organizacji pod patronatem Funduszu Kultury, którego mecenasem była Raisa Gorbaczowa. Małżonka pierwszego sekretarza gwarantowała swoisty parasol ochronny – trudno byłoby podważać zasadność jej poczynań czy tych ugrupowań, które firmowała swoim nazwiskiem, choć

Saeima_elections/20200107/1023579119/Interfront-pochemu-zaschitnikov-SSSR-postigla-neudacha.html [dostęp: 18.12.2022]; Czawaga Konstanty, *Jak nie doszło do Interfrontu we Lwowie*, „Kurier Galicyjski”, 16–31.01.2009, nr 1, s. 10–11.

²⁴ Кені Педрик, dz. cyt., s. 181–189, 235; *Informacja o sytuacji społeczno-politycznej...*, dz. cyt., s. 6; *Główne problemy wewnętrzne i polityka zagraniczna ZSRR*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 34/97, dokument nr ZR-2412-1-89, s. 2.

²⁵ Кені Педрик, dz. cyt., s. 181–189, 235; archiwum własne autorki, wywiad ze Steciukiem.

²⁶ *Товариство Лева*, http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Tovarystvo_Leva [dostęp: 18.12.2022]; *У Львові відзначають річницю створення Товариства Лева*, https://tvoemisto.tv/news/u_lvovi_tovarystva_leva_richnytsya_stvorennya_114143.html [dostęp: 18.12.2022].

może należałoby tu raczej powiedzieć, że nazwiskiem swojego męża. Instytucja została założona 12 listopada 1986 r., a mottem, które przyświecało jej działalności, było „zachować i pomnażać wartości kulturowe”. Jako misję wskazywano „humanizację relacji międzyludzkich” i „rozwijanie dialogu kulturowego” między narodami ZSRR, przy zachowaniu cywilizacyjnej warstwy kulturowej²⁷, i sięgając do tego założenia pod szyldem Funduszu zaczęły powstawać organizacje mniejszości narodowych.

Wśród nich znalazło się Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej (TKPZL). Polscy dyplomaci pełniący misję w Agencji Konsularnej we Lwowie odnotowali, że przy Funduszu Kultury klimat dla działalności polskiego stowarzyszenia miał być „nieporównanie korzystniejszy, niż przy pasywnej i niecieszącej się autorytetem organizacji Towarzystwa Przyjaźni i Łączności Kulturalnej z Zagranicą”²⁸.

Zebranie założycielskie TKPZL odbyło się 3 grudnia 1988 r.²⁹ – siedem miesięcy po tym, jak w Wilnie społeczność polska powołała do życia Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Litwie (SSKPL), również afiliowane przy Funduszu Kultury. Jak wspominał Henryk Mażul, „zamieszczone na łamach „Czerwonego Sztandaru” skąpe ogłoszenie o dacie zebrania służyło tak na dobrą sprawę jedynie formalnym nagłośnieniem zamiaru powołania do życia Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego Polaków na Litwie, gdyż zdecydowana większość z około 300 tych, którzy o godzinie 19.30 wypełnili salę, została powiadomiona tzw. pocztą pantoflową, by nie budzić niepotrzebnego zainteresowania postronnych”³⁰. Wynikało to z powszechnych w tym czasie obaw o represje, relegowanie z uczelni, reperkusje w miejscu pracy, a o podobnych doświadczeniach wspominali także lwowscy Polacy, tworzący swoje Towarzystwo. Wśród celów statutowych SSKPL znalazły się: „prezentowanie osiągnięć Polaków na Litwie, przeciwstawianie się wszelkiego rodzaju

²⁷ *Как был основан Фонд культуры*, <https://ed-glezn.livejournal.com/1140788.html> [dostęp: 18.12.2022]; *О Фонде*, <https://rcfoundation.ru/about.html> [dostęp: 18.12.2022].

²⁸ *Pismo Włodzimierza Woskowskiego do Krzysztofa Szumskiego, dyrektora Departamentu Konsularnego MSZ z dnia 20.10.1988 r.*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 30/92, w.14, dokument nr IV-26-56-88/18, s. 1–2.

²⁹ Mazepa Leszek, *Załączki stowarzyszenia polskiego we Lwowie*, „Kurier Galicyjski”, 30.06.2015, nr 12, s. 19.

³⁰ Mażul Henryk, *Niczym koło zamachowe naszego odrodzenia*, <http://www.magwil.lt/material,niczym-kolo-zamachowe-naszego-odrodzenia,452.html> [dostęp: 27.12.2022].

narodowościowym uprzedzeniu i animozjom, popieranie polskojęzycznego szkolnictwa, pielęgnowanie pamięci historycznej, krzewienie twórczości literackiej i działalności edytorskiej, rozwijanie twórczości artystycznej³¹ i trzeba w tym miejscu dodać, że statut SSKPL stał się wzorem dla statutu TKPZL – to z doświadczeń litewskich czerpano w Zachodniej Ukrainie³².

Co ciekawe, w grupie inicjatywnej wileńskiej organizacji znalazło się wielu dziennikarzy „Czerwonego Sztandaru”. Było to jedyne polskojęzyczne pismo ukazujące się w Związku Radzieckim po II wojnie światowej i choć nie w pełni odpowiadało na potrzeby społeczności polskiej (gdyż odzwierciedlało przede wszystkim poglądy rządzących), to już sam fakt dostępności gazety w języku ojczystym był dla wielu osób istotny i symboliczny. Nawiązywała ona do tradycji periodyku noszącego taki sam tytuł, wydawanego od 5 października 1939 r. do 27 czerwca 1941 r., reaktywowanego w sierpniu 1944 r. W 1953 r. siedzibę „Czerwonego Sztandaru” przeniesiono ze Lwowa do Wilna i tam 1 lipca ukazał się pierwszy „litewski” numer pod redakcją Antoniego Fiedorowicza³³.

Początkowo na jego łamach publikowali autorzy tak znani i uznani, jak Adam Ważyk, Leon Pasternak czy Tadeusz Boy-Żeleński i choć prezentowali oni szerokie spektrum poglądów, to jednak treść artykułów, także po 1945 r., odpowiadała linii przyjętej przez władze radzieckie, które uważały, że przekaz komunistyczny i propaganda serwowane w języku polskim będą budziły większe zaufanie społeczności polskiej³⁴. Po 1953 r. „Czerwony Sztandar” miał wręcz służyć „obróbce ideologicznej

³¹ Tamże.

³² Mazepa Leszek, *Związek? Tak!*, „Gazeta Lwowska”, 24.12.1990, nr 1–2, s. 6.

³³ Numery 1–5 nosiły tytuł „Słowo Żołnierza”, a do numeru 10. pismo ukazywało się w Tarnopolu. Zob. Bernacki Bartłomiej, *Prasa sowiecka na Zachodniej Ukrainie w latach 1939–1941*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. IV, 2007, s. 309. Zob. też: Myśliński Jerzy, *Prasa w języku polskim na Litwie Radzieckiej 1940–1966*, „Rocznik Historii Czołpismnictwa Polskiego”, 1968, nr 7/2, s. 204–205; Szostakowski Józef, *Między wolnością a zniewoleniem. Prasa w języku polskim na Litwie w okresie od września 1939 do 1964 roku*, Wilno–Warszawa 2004.

³⁴ Zapalec Anna, *Prasa we Lwowie w okresie 1939–1941 jako środek sowieckiej propagandy*, [w:] *Kraków, Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.*, t. 9, cz. 2, red. Halina Kosętko, Barbara Góra, Ewa Wójcik, Kraków 2009, s. 282–283.

Polaków na Litwie” i stanowić „przeciwagę dla *nacjonalizmu litewskiego*, wciąż jeszcze niewykorzennionego nie tylko wśród zwykłych obywateli, ale nawet w najwyższym kierownictwie republiki”³⁵.

Mimo to na przestrzeni lat wokół „Czerwonego Sztandaru” zgromadziły się osoby, dla których istotne było przede wszystkim pielęgnowanie polskości, a artykuły, choć z pozoru „pisane w duchu partyjnym”, dotyczyły problematyki istotnej dla Polaków w ZSRR. To właśnie tacy ludzie zaangażowali się w budowanie SSKPL – „Nie było wcale rzeczą przypadku, że kiedy nastąpiła pierestrojka, to na Litwie powstało pierwsze w całym Związku Sowieckim masowe społeczne stowarzyszenie polskie, a inicjatorami powołania organizacji byli właśnie – prawie bez wyjątku – dziennikarze gazety”³⁶.

„Czerwony Sztandar” stał się też kuźnią kadr działających poza Litwą: dziennikarka Bożena Rafalska, absolwentka polonistyki wileńskiej, została pierwszą redaktorką „Gazety Lwowskiej”. Nazwa pisma nawiązywała do „Gazety Lwowskiej” wydawanej w latach 1811–1944, w unowocześnionej wersji pierwszy numer ukazał się w grudniu 1990 r., w tym czasie w całej Ukrainie było to jedyne w pełni polskojęzyczne wydawnictwo³⁷. W tym samym roku na Litwie zaczął ukazywać się „Kurier Wileński”, wyrosły na fundamencie „Czerwonego Sztandaru”³⁸. Wyraźnie więc widzimy, jak podobne były losy nie tylko opozycjonistów litewskich i ukraińskich, ale także przedstawicieli mniejszości polskiej w obu republikach.

Dysydency kołędnicy

Kontakty dwustronne przybierały niekiedy nieoczywistą postać, czego dowodem było zaproszenie na gościnne występy do Wilna lwowskich kołędników. Była to okazja nie tylko do tego, by Litwini zapoznali się z poglądami Ukraińców, ale przede wszystkim ukraińscy opozycjoniści mogli bezpośrednio zetknąć się z działaczami Sajūdisu.

³⁵ *O gazecie*, <https://kurierwilenski.lt/o-gazecie/> [dostęp: 27.12.2022].

³⁶ Tamże.

³⁷ „Gazeta Lwowska”, 24.12.1990 r., nr 1–2; Mazepa Leszek, *Spoleczność polska na Ukrainie*, maszynopis, w posiadaniu autorki.

³⁸ *Czerwony Sztandar – Kurier Wileński*, <https://wilno.tvp.pl/52211692/czerwony-sztandar-kurier-wilenski> [dostęp: 27.12.2022].

Jednym z inspiratorów akcji lwowskiego kolędowania w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, która będąc nawiązaniem do tradycyjnych, ludycznych zabaw, stała się zarazem symbolem oporu przeciw systemowi, był wspomniany już Rostysław Bratuń. Sam powrót do tradycji bożonarodzeniowych przebieżanek, zakazanej do 1988 r. i zastąpionej (przynajmniej oficjalnie) tzw. komsomolskim Bożym Narodzeniem, które miało odwrócić uwagę młodzieży od świąt religijnych i przypominało komunistyczne wiece pełne hasła antyreligijnych³⁹, był dowodem na to, jak duże znaczenie miały wówczas inicjatywy społeczne.

Nie była to nowa forma oporu wobec władzy i akcentowania przywiązania do religii i obyczajów – już w latach siedemdziesiątych w Ukrainie służby specjalne walczyły z kolędowaniem. Związana z nim aluzyjność budziła obawy i sprzeciw władz, szczególnie gdy Związek Radziecki przygotowywał się do obchodów 50. rocznicy powstania, gdyż w idealnym kraju nie było miejsca dla dysydentów i przejawów kultu religijnego.

Choć groziło to represjami, na ulicach miast, przede wszystkim Lwowa i Kijowa, pojawiali się „dysydenci kolędnicy”, którzy w kilkuosobowych grupach „na kolędowanie szli 31 grudnia, a nie na Boże Narodzenie, bo łatwiej było przedstawić władzom, że te spotkania odbywają się z okazji Nowego Roku”⁴⁰. Te szopki noworoczne były monitorowane przez KGB⁴¹, uczestników określano mianem „osób o poglądach nacjonalistycznych”, a w ich działania wymierzona była operacja o kryptonimie „Blok”. Rozpoczęto ją 12 stycznia 1972 r., od rewizji w mieszkaniach kijowskich i lwowskich dysydentów oraz inteligencji, a także aresztowania, m.in. Wasyla Stusa, Wiaczesława Czornowoła czy Jewhena Swerstiuka⁴².

³⁹ Григор'єва Олена, *Червоні колядки. Як СРСР міняв Ісуса на Леніна*, <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/5/106843/> [dostęp: 27.12.2022].

⁴⁰ *Пропалі вертепи. Як колядували у Львові в радянський час*, <https://prolviv.com/blog/2018/01/09/propali-vertepy-ia-koliaduvaly-u-lvovi-v-radianskyi-chas/> [dostęp: 28.12.2022].

⁴¹ KGB, to skrót od rosyjskiej nazwy Комитет государственной безопасности СССР, czyli Komitet Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów ZSRR.

⁴² Крамар Остап, Павлюк Олег, *Як КДБ переслідував українських колядників: СБУ оприлюднила архіви радянської спецслужби*, <https://hromadske.ua/posts/yak-kdb-peresliduvav-ukrayinskih-kolyadnikov-sbu-oprilyudnila-arhivi-radyanskoyi-specsluzhbi> [dostęp: 28.12.2022]. Także w 1974 r. służby specjalne donosiły pierwszemu sekretarzowi KC Komunistycznej Partii Ukrainy Wołodomyrowi Szerbickiemu o przygotowaniach do „kolęd noworocznych” prowadzonych przez „osoby o poglądach nacjonalistycznych”.

We Lwowie w 1972 r. chodzenie po kolędzie zapoczątkowała dysy-dentka Olena Antoniów, była żona Wiaczesława Czarnowoła. W jej domu uczono się kolęd, przygotowywano kostiumy, a wśród uczestników spo-tkań byli m.in. Rostysław Bratuń i Wasyl Stus. Łącznie zespół stanowiło 45 kolędników, którzy postawili sobie za cel nie tylko powrót do daw-nych zwyczajów, ale także zebranie pieniędzy na rzecz pomocy więź-niom politycznym i ich bliskim oraz publikację czerniowieckiego „Українського вісника” (Kurier Ukraiński). Jak się miało okazać, pozyskane z datków 250 rubli wydano na opłacenie usług prawników, którzy bronili samych kolędników, aresztowanych w styczniu 1972 r., po pro-wokacji z udziałem belgijskiego studenta ukraińskiego pochodzenia, Ja-rostława Dobosza. Wykorzystano go, by udowodnić rzekome związki „podziemia nacjonalistycznego na Ukrainie z zagranicznymi ukraińskimi ośrodkami i organizacjami”⁴³. Było to o tyle proste, że Dobosz przewoził wydane przez siebie egzemplarze prasy podziemnej i kserokopie, by przekazać je na ręce Ukraińskiego Komitetu Pomocy oraz Związku Młodzieży Ukraińskiej, którego był członkiem.

4 stycznia 1972 r. studenta zatrzymano na granicy i postawiono mu zarzut „prowadzenia wywrotowej działalności antyradzieckiej”⁴⁴, a jego domniemanych współpracowników, w tym osoby zaangażowane w kolę-dowanie, oskarżono o „produkcję, kolportaż, przechowywanie oszczer-czej literatury, udział w szopkach bożonarodzeniowych, wrogi stosunek do sowieckiego ustroju socjalistycznego”⁴⁵. Większość otrzymała wyroki od pięciu do siedmiu lat więzienia w obozach o zastrzyonym rygorze i trzy lata zesłania, Iwan Hel został skazany na 10 lat ścisłego reżimu i pięć lat zesłania. Tak wysokie kary wyraźnie dowodzą, że celem władz było zastraszenie intelektualistów i dysydentów oraz neutralizacja najbardziej aktywnych osób. Uwięzienie w styczniu dwudziestu działaczy, a w całym 1972 r. skazanie łącznie 89 dysydentów (w tym 55 z zachodniej Ukrainy) na pewien czas przerwało tradycję publicznego kolędowania⁴⁶. We

⁴³ Гриців Марія, *Ареширована коляда, або Погром 12 січня 1972-го*, <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/01/12/13866/> [dostęp: 28.12.2022].

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Данилів Наталія, *Дві коляди – два символи, або чому в Радянському Союзі боялися Різдва*, <https://photo-lviv.in.ua/dvi-kolyady-dva-symvoly-abo-chomu-v-radyanskomu-soyuzi-boyalysya-rizdva/> [dostęp: 28.12.2022].

⁴⁶ Гриців Марія, dz. cyt.

Lwowie obyczaje te zaczęto przywracać w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, a prekursorami tych działań byli członkowie Towarzystwa Lwa.

Początkowo starano się kolędować późną porą, aby nie zwracać na siebie uwagi służb. „Szopki” miały różne scenariusze, dla których podstawą stał się obrzęd ze wsi Pykułowicze, lecz z czasem pisano własne, w których nie brakowało nawiązań do wydarzeń bieżących i politycznych⁴⁷. Autorką mikołajkowych występów w 1987 r. była m.in. Iryna Kałynec, założycielka Towarzystwa Miłosierdzia walczącego o legalizację Cerkwi greckokatolickiej⁴⁸, późniejsza kuratorka ds. oświaty w obwodzie lwowskim, która zabiegała o to, by w szkołach z polskim językiem wykładowym nauczyciele naprawdę uczyli po polsku⁴⁹.

Jak wspominała Aleksandra Matyukhina, „do tradycyjnych kolęd i misteriów bożonarodzeniowych włączano też żarty, aktualne wierszyki. Na przykład rzeź niemowląt w Betlejem nawiązywała do głodu z lat trzydziestych. Króla Heroda porównywano do Stalina”⁵⁰, zdarzało się, że Trzech Króli zastępowali Jarosław Mądry, Włodzimierz Wielki i Danyło Halicki. Do tradycyjnych postaci dołączali Strzelcy Siczowi i żołnierze UPA, a po próbach rozbicia Towarzystwa Lwa „w szopce pojawiła się kolejna postać – żołnierz policji przewencyjnej, który zagroził, że rozprawi się z pasterzami”⁵¹.

Kolędnicy, zwykle studenci, spotykali się z przychylnością mieszkańców i niechęcią milicji, która miała ograniczać uliczne przedstawienia, a przede wszystkim pilnować, by odbywały się one zgodnie z zasadami wyznaczonymi przez komunistyczne władze. To oznaczało chociażby zgodę na postaci diabłów, ale nie aniołów. W efekcie kolędowanie stało się formą ulicznego happeningu, ośmieszającego służby mundurowe.

⁴⁷ *Пропали вертмену...*, dz. cyt.

⁴⁸ Кені Педрик, dz. cyt., s. 181–189, 235; Fijał Józef, *Informacja o sytuacji społeczno-politycznej we Lwowie z dnia 26.04.1989 r.*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 29/97, wiązka 16, dokument nr I-24-47-89, s. 6.

⁴⁹ Mazepa Leszek, *Zalążki stowarzyszenia...*, dz. cyt., s. 14.

⁵⁰ Matyukhina Aleksandra, *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990*, Kraków 2000, s. 73–74.

⁵¹ Попович Маріанна, *За колядування в радянські часи можна було відсидіти 15 діб, – спогади Дзвінки Калинець*, https://vgolos.ua/news/kolyadi-pid-chas-radyanskoyi-okupaciyi-vidrodzhennya-tradicii-foto_1413256.html [dostęp: 28.12.2022]; *Творили мрію своїми руками. Що таке Товариство Лева і чим воно займалося*, https://vgolos.ua/news/mi-tvorili-mriyu-svoyimi-rukami-shcho-take-tovaristvo-leva-i-chim-vono-zaymalosya_1406979.html [dostęp: 28.12.2022].

Gdy funkcjonariusze chcieli zatrzymać postaci negatywne, Heroda lub Diabła, budzili rozbawienie widzów, ale już na przemoc wobec Anioła nie pozwalano⁵².

Kolędowanie okazało się trwalsze od władzy komunistycznej. Już w 1989 r. bożonarodzeniowy festyn świąteczny we Lwowie był dwutygodniową oficjalną uroczystością, podczas której przemawiał mer miasta, co zostało odczytane jako wyraz aprobaty dla kierunku, w którym zmierzała nie tylko Ukraińska SRR⁵³. Połączyło także Ukraińców i Litwinów, którzy byli zainteresowani nie tylko ulicznymi szopkami, ale i uczestnictwem w spotkaniach Towarzystwa Lwa, a współpraca środowisk opozycyjnych z dwóch republik była możliwa dzięki słabnącej kontroli partii nad sytuacją wewnątrz ZSRR⁵⁴.

Zakończenie

Niewątpliwie inicjatywy społeczne, także te odwołujące się do kultury, tradycji narodowych, ale i religii, odegrały ogromną rolę w ukształtowaniu się opozycji antykomunistycznej w ZSRR. Kwestie religijne były podnoszone zarówno podczas obchodów tak symbolicznych dat, jak np. okrągłe rocznice chrystianizacji, w czasie demonstracji na rzecz legalizacji Cerkwi greckokatolickiej, jak też przy okazji bożonarodzeniowego kolędowania, które stało się formą sprzeciwu wobec systemu.

Nawet takie inicjatywy, jak świąteczne szopki odgrywane na ulicach miast, mogły stać się punktem wyjścia do współpracy ukraińskich i litewskich opozycjonistów, którzy już wcześniej dzielili się doświadczeniami w walce o uznanie praw narodów i niezależność. Podczas „gościnnych występów” ukraińscy kolędnicy mieli okazję poznać mechanizmy działania środowisk dysydenckich na Litwie, a doświadczenia te wykorzystywano później w codziennej pracy. Zresztą z osiągnięć społeczności litewskiej czerpały też mniejszości narodowe, domagające się respektowania ich woli w wyrażaniu swojej odrębności i zakładające pierwsze w pełni niezależne od władz organizacje, takie jak lwowskie TKPZL, zrzeszające nie tylko Polaków, ale także przedstawicieli innych narodowości.

⁵² Sprawozdanie, dz. cyt., s. 4.

⁵³ Sprawozdanie, dz. cyt., s. 4.

⁵⁴ Кені Педрик, dz. cyt., s. 369–370.

Wszystko to sprawiało, że narody Związku Radzieckiego, coraz bardziej świadome potrzeb, ale też i własnej mocy sprawczej, mogły skutecznie zabiegać o realizację swobód obywatelskich, przywrócenie wolności religijnej, prawa do tworzenia organizacji społecznych i partii narodowych, demokratyczną reprezentację w parlamencie, a wreszcie o niezależność od Moskwy. Represje i prześladowania, towarzyszące wielu przedsięwzięciom, na przestrzeni lat słabły i to, za co jeszcze w latach siedemdziesiątych można było trafić do łagru, w dobie przebudowy stało się już tylko formą miejskiego happeningu. Aż wreszcie doszło do sytuacji, w której ukraińscy komuniści i opozycyjni deputowani Rady Najwyższej USRR zgodnie skrytykowali wystąpienia Kremla przeciwko litewskiej władzy⁵⁵. Był to dowód na to, że zaczyna się nowa epoka.

Bibliografia

Akty prawne

Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про вибори народних депутатів Української РСР» від 27 жовтня 1989 р., <https://nmiu.org/archive-exhibit/1147-zakon-ursr-pro-vybory> [dostęp: 11.05.2023].

Постановление Съезда народных депутатов СССР о пакте Молотова–Риббентрона от 24.09.1989 г., <http://doc20vek.ru/node/3261> [dostęp: 17.12.2022].

Źródła archiwalne

Fijał Józef, *Informacja o sytuacji społeczno-politycznej we Lwowie z dnia 26.04.1989 r.*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 29/97, wiązka 16, dokument nr I-24-47-89.

Główne problemy wewnętrzne i polityka zagraniczna ZSRR, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nr zespołu 34/97, dokument nr ZR-2412-1-89.

Informacja o przebiegu i rezultatach wyborów deputowanych ludowych ZSRR, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nr zespołu 34/97, wiązka 1, dokument nr ZR-2412.

Leoniuk Tomasz, *Spostrzeżenia po pierwszym miesiącu pracy w Konsulacie Generalnym RP w Kijowie dotyczące sytuacji społeczno-politycznej i problemów Kościoła na Ukrainie*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek nr 53/97, w. 2, teczka 241/91, dokument nr DKW IV-241-171-91 z dnia 11.02.1991.

Mazepa Leszek, *Społeczność polska na Ukrainie*, maszynopis, w posiadaniu autorki.

⁵⁵ Leoniuk Tomasz, *Spostrzeżenia po pierwszym miesiącu pracy w Konsulacie Generalnym RP w Kijowie dotyczące sytuacji społeczno-politycznej i problemów Kościoła na Ukrainie*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek nr 53/97, w. 2, teczka 241/91, dokument nr DKW IV-241-171-91 z dnia 11.02.1991, k. 3.

- Michaluk W., *Informacja o rozwoju stosunków państwo–kościół w ZSRR*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nr zespołu 34/97, w. 1, teczka nr ZR-2412-4-89, dokument z dnia 21.04.1989.
- Notatka na temat sytuacji społeczno-politycznej we Lwowie z dnia 26.04.1989 r.*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nr zespołu 29/97, dokument nr I-24-47-89.
- Notatka ze spotkania prezydenta PRL, Wojciecha Jaruzelskiego z grupą prezesów i działaczy organizacji polskich w ZSRR (Belweder, 23 listopada 1989 r.)*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek nr 29/97, w. 14, teczka nr IV 26-og-9-98.
- Pismo Włodzimierza Woskowskiego do Krzysztofa Szumskiego, dyrektora Departamentu Konsularnego MSZ z dnia 20.10.1988 r.*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nabytek 30/92, w.14, dokument nr IV-26-56-88/18.
- Raport polityczny Ambasady PRL w Moskwie za 1987 r.*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nr zespołu 33/97, wiązka 1, dokument nr ZR-0-242-1-87.
- Sprawozdanie Agencji Konsularnej RP we Lwowie za 1989 rok*, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, nr zespołu 29/92, w. 20, teczka nr I 302-171-90/E.

Opracowania

- Bernacki Bartłomiej, *Prasa sowiecka na Zachodniej Ukrainie w latach 1939–1941*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. IV, 2007.
- Czech Mirosław, *Problem mniejszości narodowych w myśli politycznej Ukraińskiego Związku Helsińskiego i Ludowego Ruchu Ukrainy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 103, 1993.
- Кені Педрик, *Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року*, Київ 2006.
- Matyukhina Aleksandra, *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990*, Kraków 2000.
- Myśliński Jerzy, *Prasa w języku polskim na Litwie Radzieckiej 1940–1966*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, nr 7/2, 1968.
- Політична історія України ХХ століття, red. Андрій Іванович Кудряченко, Галина Іванівна Калінічева, Анатолій Арсентійович Костира, Київ 2006.
- Szostakowski Józef, *Między wolnością a zniewoleniem. Prasa w języku polskim na Litwie w okresie od września 1939 do 1964 roku*, Wilno–Warszawa 2004.
- Urban Jeremiasz, *Paryska „Kultura” wobec krajów regionu ULB na przykładzie Litwy (1989–1991)*, „Studia Społeczno-Polityczne”, nr 16, 2019.
- Zapalec Anna, *Prasa we Lwowie w okresie 1939–1941 jako środek sowieckiej propagandy*, [w:] *Kraków, Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.*, t. 9, cz. 2, red. Halina Kosętka, Barbara Góra, Ewa Wójcik, Kraków 2009.

Prasa

- Czawaga Konstanty, *Jak nie doszło do Interfrontu we Lwowie*, „Kurier Galicyjski”, 16–31.01.2009, nr 1.
- І знову вибори!*, „Поступ”, 1.04.1989.
- Mazepa Leszek, *Zalążki stowarzyszenia polskiego we Lwowie*, „Kurier Galicyjski”, 30.06.2015, nr 12.
- Mazepa Leszek, *Związek? Tak!*, „Gazeta Lwowska”, 24.12.1990, nr 1–2.

Źródła internetowe

- Czerwony Sztandar – Kurier Wileński, <https://wilno.tvp.pl/52211692/czerwony-sztandar-kurier-wilenski> [dostęp: 27.12.2022].
- Данилів Наталія, *Дві коляди – два символи, або чому в Радянському Союзі боялися Різдва*, <https://photo-lviv.in.ua/dvi-kolyady-dva-symvoly-abo-chomu-v-radyanskomu-soyuzi-boyalysya-rizdva/> [dostęp: 28.12.2022].
- Григор'єва Олена, *Червоні колядки. Як СРСР міняв Ісуса на Леніна*, <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/5/106843/> [dostęp: 27.12.2022].
- Гриців Марія, *Арештована коляда, або Погром 12 січня 1972-го*, <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/01/12/13866/> [dostęp: 28.12.2022].
- Интерфронт: почему защитников СССР постигла неудача, https://lv.baltnews.com/Saeima_elections/20200107/1023579119/Interfront-pochemu-zaschitnikov-SSSR-postigla-neudacha.html [dostęp: 18.12.2022];
- Как был основан Фонд культуры, <https://ed-glezin.livejournal.com/1140788.html> [dostęp: 18.12.2022].
- Клауцен Арнольд Петрович, *Как латышские националисты победили красных латышских стрелков*, https://klaucen.ru/upload/klaucen_book.pdf [dostęp: 18.12.2022].
- Козырева Татьяна, *Часы остановились после полуночи. Ростислав Братунь: «Свобода – долг, который не оплатит...»*, https://zn.ua/ART/chasy_ostanovilis_posle_polunochi_rostislav_bratun_svoboda_dolg_kotoryy_ne_oplatit.html [dostęp: 11.12.2022].
- Крамар Остап, Павлюк Олег, *Як КДБ переслідував українських колядників: СБУ оприлюднила архіви радянської спецслужби*, <https://hromadske.ua/posts/yak-kdb-peresliduvav-ukrayinskih-kolyadnikov-sbu-oprilyudnila-arhivi-radyanskoyi-specsluzhbi> [dostęp: 28.12.2022].
- Mažul Henryk, *Niczym kolo zamachowe naszego odrodzenia*, <http://www.magwil.lt/material,niczym-kolo-zamachowe-naszego-odrodzenia,452.html> [dostęp: 27.12.2022].
- Попович Маріанна, *За колядування в радянські часи можна було відсидіти 15 діб, – спогади Дзвінки Калинець*, https://vgolos.ua/news/kolyadi-pid-chas-radyanskoyi-okupaciyi-vidrozhennya-tradicij-foto_1413256.html [dostęp: 28.12.2022].
- Пропалі вертепи. Як колядували у Львові в радянський час, <https://prolviv.com/blog/2018/01/09/propali-vertepy-iak-koliaduvaly-u-lvovii-v-radianskyi-chas/> [dostęp: 28.12.2022].
- Przed 28 laty mieszkańcy Litwy, Łotwy i Estonii utworzyli „żywy łańcuch”, <http://l24.lt/pl/spoleczenstwo/item/204662-przed-28-laty-mieszkanicy-litwy-lotwy-i-estonii-utworzyli-zywy-lancuch> [dostęp: 17.12.2022].
- Obchody 20. rocznicy pielgrzymki papieża na Litwę, <http://www.tygodnik.lt/201337/aktualia1.html> [dostęp: 11.12.2022].
- О Фонде, <https://rcfoundation.ru/about.html> [dostęp: 18.12.2022].
- О газеті, <https://kurierwilenski.lt/o-gazecie/> [dostęp: 27.12.2022].
- Товариство Лева, http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Tovarystvo_Leva [dostęp: 18.12.2022].

- Творили мрію своїми руками. Що таке Товариство Лева і чим воно займалося,* https://vgolos.ua/news/mi-tvorili-mriyu-svoyimi-rukami.-shcho-take-tovaristvo-leva-i-chim-vono-zaymalosya_1406979.html [dostęp: 28.12.2022].
- У Львові відзначають річницю створення Товариства Лева,* https://tvoemisto.tv/news/u_lvovi_tovarystva_leva_richnytsya_stvorennya_114143.html [dostęp: 18.12.2022].
- Vaičiūnas Laurynas, Litewska droga do niepodległości,* <https://twarzesolidarnosci.gosc.pl/temat/2021/11/05/Litewska-droga-do-niepodleglosci> [dostęp: 17.12.2022].
- Виповнилося 25 років “живому ланцюгу” між Львовом та Києвом до Дня Соборності,* <http://www.memory.gov.ua/news/vipovnilosya-25-rokiv-zhivomu-lantsyugu-mizh-lvvom-ta-kiyevom-do-dnya-sobornosti> [dostęp: 17.12.2022].
- Загальна інформація,* <http://www.nru.org.ua/pro-partiui> [dostęp: 17.12.2022].
- 1927 – народився Ростислав Братунь, поет, громадський та державний діяч,* <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/7/1927-narodyvsya-rostyslav-bratun-poet-gromadskyy-ta-derzhavnyy-diyach> [dostęp: 11.12.2022].

How Carol Singers Fought the System, or Cooperation between the Lithuanian and Ukrainian Opposition during Perestroika

Summary

The catastrophe at the Chernobyl Nuclear Power Plant became a symbolic turning point in the history of the Soviet Union. It clearly made us aware of the scale of manipulation by the rulers and the extent to which citizens are instrumentally treated, and at the same time it weakened the fear of the authorities. The emergence of new organizations, associations and citizen initiatives was also fostered by the years of Mikhail Gorbachev's rule and his slogans of openness and reconstruction. Especially in the Lithuanian and Ukrainian Republics, the “wind of change” could be felt – youth and student circles became more active, dissidents took on a new dimension, formal organizations began to emerge, and over time, also parties whose activists did not hide their views opposing to Moscow. An interesting aspect of the cooperation, that connected the inhabitants of the LSSR and the Ukrainian SSR, were contacts between members of Sąjūdis and activists of the Ukrainian Movement for Reconstruction, between journalistic circles, but there was also cooperation of the young generation. For example, the famous Lviv carol singing moved to the streets of Vilnius. It should be emphasized that these two cities, Vilnius and Lviv, played a special role in the formation of opposition circles. The events, thanks to which Lithuanians supported Ukrainian oppositionists, played a huge role in political and social changes in the USSR.

Keywords: Ukraine, Lithuania, USSR, dissidents

Kalėdinių giesmininkų kova su režimu – Lietuvos ir Ukrainos opozicijų bendradarbiavimas perestroikos laikais

Santrauka

Černobylio atominės elektrinės sprogimas tapo simboliniu posūkio tašku Tarybų Sąjungos istorijoje. Jis aiškiausiai parodė valdančiųjų manipuliavimo mąstą ir tai, kaip instrumentiškai yra traktuojami piliečiai, bet kartu susilpnino valdžios baimę. Naujų visuomeninių susivienijimų, organizacijų ir iniciatyvų susidarymui buvo palankūs Michailo Gorbačiovo valdžios metai bei jo skleidžiami viešumo ir persitvarkymo šūkiai. Lietuvos ir Ukrainos Respublikose ypatingai pasijuto „permainų vėjai“ – aktyvizavosi jaunimo, studentų terpės, kitoje plotmėje atsidūrė disidentų veikla, pradėjo kurtis formalios organizacijos, o vėliau ir partijos, kurių veikėjai neslėpė opozicinių Maskvos atžvilgiu pažiūrų. Įdomiu LTSR ir UTSR gyventojų bendradarbiavimo požymiu tapo Sąjūdžio narių kontaktai su Ukrainos Pertvarkos judėjimu, abiejų respublikų žurnalistų kontaktai, netrūko ir jaunosios kartos bendradarbiavimo. Pavyzdžiui žinomos Lvovo kalėdinės giesmės persikėlė į Vilniaus gatves. Reikia pažymėti, kad tie du miestai Vilnius ir Lvovas, turėjo ypatingą reikšmę opozicinių susivienijimų formavimui. Įvykiai, kurių dėka lietuviai rėmė Ukrainos opozicionierius, suvaidino didžiulį vaidmenį TSRS politinėms ir visuomeninėms permainoms.

Raktažodžiai: Ukraina, Lietuva, TSRS, disidentai

Jak kolėdnicy walczyli z systemem, czyli współpraca między litewską a ukraińską opozycją w czasie pieriestrojki

Streszczenie

Katastrofa w elektrowni jądrowej w Czarnobylu stała się symbolicznym momentem zwrotnym w historii Związku Radzieckiego. Dobitnie uświadomiła skalę manipulacji rządzących i to, do jakiego stopnia instrumentalnie traktowani są obywatele, a zarazem osłabiła lek przed władzą. Powstawaniu nowych organizacji, stowarzyszeń i inicjatywom oddolnym sprzyjały także lata rządów Michaiła Gorbaczowa i głoszone przez niego hasła jawności i przebudowy. Szczególnie w republikach litewskiej i ukraińskiej dało się odczuć „wiatr przemian” – aktywizowały się środowiska młodzieżowe, studenckie, nowy wymiar przebiebrały działania dysydentów, zaczęły powstawać formalne organizacje, a z czasem i partie, których działacze nie kryli poglądów opozycyjnych wobec Moskwy. Interesującym aspektem współpracy, która połączyła mieszkańców LSRR i USRR, były kontakty pomiędzy członkami Sąjūdisu, a działaczami Ukraińskiego Ruchu na rzecz Przebudowy, między środowiskami dziennikarskimi, ale nie zabrakło też współpracy młodego pokolenia. Choćby słynne lwowskie kolędowanie przeniosło się na ulice Wilna. Należy przy tym podkreślić, że to te dwa miasta, Wilno i Lwów, odegrały szczególną rolę w

kształtowaniu się środowisk opozycyjnych. Wydarzenia, dzięki którym Litwini wspierali ukraińskich opozycjonistów, odegrały ogromną rolę w przemianach politycznych i społecznych w ZSRR.

Słowa kluczowe: Ukraina, Litwa, ZSRR, dysydenci